

УДК 347.763.4

*М. В. Ткаченко**здобувач**Університету сучасних знань*

СУЧАСНІ ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ: НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Щодня у світі мільйони громадян використовують залізничний транспорт для швидкого подолання великих відстаней між містами, країнами тощо, щоб доїхати до роботи, місця відпочинку, додому та ін. Крім того, в рамках відкритого економічного простору діють, наприклад, угоди щодо вільної торгівлі та руху товарів. Відтак перевезення залізничним транспортом вантажів є передумовою ефективного функціонування виробництва, підприємств, сфери обслуговування тощо.

Загальновідомо, що залізничний транспорт посідає призове місце за вантажоперевезенням та за пасажирообігом.

Регулювання відносин щодо перевезення пасажирів, їх багажу, вантажу тощо різними видами транспорту у світі загалом та в Україні зокрема посідає одне з головних місць в теорії права та в практичній площині. Основи регулювання транспортних перевезень в сучасній Україні були закладені з прийняттям Закону України «Про транспорт» та розвинуті в Законі України «Про залізничний транспорт» тощо [1].

Разом з тим, незважаючи на те, що законодавство України містить норми щодо регулювання договірних відносин у сфері перевезень залізничним транспортом, в юриспруденції не існує єдності у розкритті змісту правової конструкції «джерело права, яке регулює договірні відносини у сфері залізничних перевезень», щодо класифікації джерел права тощо. Крім того, норми законів України в окресленій сфері містять прогалини та неточності, що також вказує на актуальність цього дослідження.

Стан дослідження. Правова конструкція «джерело права», їх класифікації тощо були предметом вивчення українських вчених у різних галузях права. Так, наприклад, в теорії держави і права значна увага цій проблемі приділялася О.В. Зайчуком, М.С. Кельманом, М.І. Козюброю, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, П.М. Рабіновичем, О.Ф. Скакун тощо; в науці міжнародного приватного права А.С. Довгертом, В.І. Кисілем, О.О. Мережком тощо; в науці цивільного права О.В. Дзорою, Н.С. Кузнецовою, Р.А. Майдаником тощо; в науці цивільного процесу С.С. Бичковою, О.О. Грабовською, С.О. Короедом, Ю.Д. Притикою тощо; в науці житлового права О.О. Кармазою тощо.

Разом з тим, окремих наукових робіт, спрямованих на науково-практичний аналіз джерел права, які регулюють договірні відносини у сфері залізничних перевезень, їхню класифікацію в юриспруденції існує мала кількість, що не сприяє підвищенню ефективності правотворчої та правореалізаційної практики в Україні.

Метою статті є теоретико-практичний аналіз розуміння та прояву джерел права як важливого елементу правової реальності в регулюванні договірних відносин у сфері перевезень залізничним транспортом.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні зручним варіантом перевезення пасажирів, їхнього багажу, різноманітних вантажів, пошти в світі загалом та в Україні зокрема є залізничне перевезення. На зручність та доступність таких перевезень вказує, зокрема, порівняно низька ціна з авіаперевезенням, відсутність автомобільних «корок» на дорогах, надійність перевезення, можливість перевезення на великі відстані в Україні та за кордон тощо. Ці та інші відносини в Україні та в світі регулюються відповідними нормами, які, у праві, наприклад держав Європи, розміщені в нормативно-правових актах, на підставі яких укладається договір перевезення тощо.

Відтак, питання джерел права є актуальним не тільки для теорії держави і права, але й для інституту залізничних перевезень як підгалузі транспортного права тощо. Аналіз наукових досліджень через призму «джерело права» засвідчив, що в Україні не існує єдності в розкритті змісту цього терміну. Разом з тим, у юриспруденції існує дві основні течії формування поняття «джерело права», а саме, суб'єктивістська та об'єктивістська. Так, наприклад, В. Мелашенко доводить, що джерело права – це сила, яка створює право, перетворює його в життєву необхідність та втілюється у певних формах (актах) [2, с. 138]. Н. Пархоменко під джерелом права розуміє акти волевиявлення суб'єктів правотворчості, що містять положення правових норм у письмовій формі або неписані нормативні факти, на основі яких виникають, змінюються та припиняються права та обов'язки суб'єктів правовідносин [3, с. 39]. На думку Є. Харитоновна та Н. Саніахметової, найпопулярнішим є розуміння джерел права як чинника, що породжує право, і як форму правотворення [4, с. 6]. О. Кармаза зазначає, що джерело ...

права можна розглядати у декількох аспектах: генетичному, формально-юридичному, ідеологічному та як соціальна категорія. Форма права (закон, указ, постанову) – це формально-юридичне джерело права. Основним джерелом права в Україні є нормативно-правовий акт [5].

Українське законодавство не містить окремого нормативного правового акта, який би розкривав зміст поняття джерело права. Натомість, як вбачається із засобів масової інформації, така робота серед практиків та науковців ведеться. Так, наприклад, в 2010 році був зареєстрований окремий проект закону про нормативно-правові акти (реєстр. № 7409 від 01.12.2010), однак він не був прийнятий. На нашу думку, українське законодавство потребує прийняття подібного правового акта, який би розв'язав наукову дискусію, зокрема, і у розкритті змісту ключових понять для теорії та практики тощо.

Звертаємо увагу на те, що в цій роботі розглядаються джерела права через форму права, а саме через закріплення правових норм або способи внутрішнього вияву правових норм, які засвідчують їх державну загальнообов'язковість в Україні. Разом з тим, акцентуємо увагу на тому, що про джерела права доцільно говорити й через призму основ, які впливають на їх створення, удосконалення і запровадження. Відтак, це буде наступним нашим дослідженням.

Наявність різних висновків щодо розкриття змісту поняття «джерело права» породжує різні наукові підходи в класифікації джерел права. Погоджуємося з науковцями, що найпоширенішою є класифікація формально-юридичних джерел права з точки зору їх ієрархії, яка визначається такими положеннями: природою державного органу, який приймає нормативно-правовий акт, процедурою його прийняття, а також юридичною силою такого акта, яка обумовлена попередніми двома положеннями. Відтак, більшість дослідників-правників визнає основним джерелом права в Україні нормативно-правовий акт – письмовий документ правотворчого органу, що містить формально-обов'язкові правила поведінки загального характеру. Також зазначаємо, що аналіз законодавства України дає підстави вести мову про існування інших офіційно закріплених джерел права, зокрема, практики Європейського суду [6].

Пропонуємо нормативно-правові акти України (національне законодавство) поділяти на дві групи. Внутрішнє законодавство, дія норм яких розповсюджується лише на відносини, які виникають в Україні щодо перевезень залізним транспортом, та міжнародне законодавство, норми, якого діють як на відносини в Україні, так і за кордоном, і в контексті статті 9 Конституції України відносяться до національного законодавства України.

Тобто, одна група джерел – це джерела регулювання відносин щодо міжнародних перевезень залізничним транспортом, а інша група – це джерела, які регулюють внутрішні перевезення залізничним транспортом (в межах території України).

Що стосується джерел регулювання відносин у сфері міжнародних перевезень залізничним транспортом, зазначимо, що ми підтримуємо думку О.Ю. Серьогіна про те, що у міжнародному приватному праві під міжнародним перевезенням вважають переміщення вантажу, пасажирів та їх багажу, пошти, здійснюване одним або декількома видами транспорту, за умови, що таке переміщення має міжнародний характер. Тож на «міжнародність», а саме можливий зв'язок приватноправових правовідносин у сфері перевезень з більш ніж одним правопорядком, вказує наявний у їх фактичному складі іноземний елемент [7]. Відтак, особливість регулювання окреслених відносин полягає у тому, що ці відносини, маючи приватно-правовий характер, обтяжені іноземним елементом в значенні, розкритому в Законі України «Про міжнародне приватне право».

Тож правове регулювання міжнародних залізничних перевезень здійснюється на підставі Конвенції про міжнародні залізничні перевезення (COTIF), яка на сьогодні діє в редакції Протоколу, який викладає зміст Конвенції в новій редакції від 3 червня 1999 року. Україна приєдналася до Конвенції 5 червня 2003 року із застереженнями [8].

Крім того, діє Угода про міжнародне залізничне вантажне сполучення (УМВС) 1951 року. Для України вона набула чинності в 1992 році.

Також важливе значення мають прикордонні залізничні угоди, які є, переважно, міжурядовими, положення яких деталізуються у міжвідомчих угодах та угодах зацікавлених залізниць.

Зокрема мова йде про Угоду про міжнародне пасажирське сполучення з урахуванням особливостей застосування його окремих норм у сполученні залізницями держав-учасниць СНД, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Естонської Республіки від 28 травня 1997 року, Угоду між Кабінетом Міністрів України, Урядом Російської Федерації та Урядом Словацької Республіки про перевезення ядерних матеріалів між Російською Федерацією та Словацькою Республікою через територію України від 21 жовтня 2010 року (ратифіковано Законом 20 квітня 2011 року), Угоду між Урядом Республіки Болгарія, Урядом Російської Федерації та Кабінетом Міністрів України про перевезення ядерних матеріалів між Російською Федерацією і Республікою Болгарія через територію України від 27 квітня 2006 року (ратифіковано Законом 27 липня 2006 року), Європейську конвенцію про захист тварин при міжнародному перевезен-

ні 1968 р., Угоду між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про діяльність залізничного транспорту 1993 р. тощо.

Аналіз норм міжнародних актів у сфері міжнародних залізничних перевезень засвідчив про примат норм міжнародно-правових актів. Тобто ці норми мають імперативний характер, однак дія норм міжнародного права повинна узгоджуватися із положеннями Конституції України, Закону України «Про міжнародні договори» та Віденської конвенції про право міжнародних договорів, яка є чинною для України.

Слід звернути увагу на те, що джерелами правового регулювання міжнародного залізничного перевезення також є міжнародні транспортні та торгові звичаї. Крім того договірні відносини у сфері міжнародного залізничного перевезення регулюються Принципами Міжнародного інституту уніфікації приватного права (Принципами УНІДРУА, принципами Європейського договір-ного права), а також судовою чи арбітражною практикою, за умови, що їх віднесено до джерел регулювання відносини у сфері міжнародного залізничного перевезення.

Внутрішнє національне законодавство України у сфері залізничного перевезення поділяється також на дві підгрупи. Закони та підзаконні акти.

Так, норми Конституції України містять загальні принципи регулювання досліджуваних відносин. Наприклад, відповідно до ст. 3 Конституції людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Відтак на підставі цього принципу сформовані положення, наприклад, Цивільного кодексу України в частині укладення договорів перевезення тощо. Крім того, ст. 33 Основного Закону встановлено, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55 Конституції).

Здійснивши аналіз норм законодавства України, дійдемо висновку, що договірні відносини у сфері залізничних перевезень регулюються нормами Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Закону України «Про залізничний транспорт», Закону України «Про транспорт», Закону України «Про міжнародне приватне право», Закону України «Про міжнародні договори» тощо.

Так, наприклад, ст. 8 Закону України «Про залізничний транспорт» визначає, що перевезення вантажів, пасажирів, багажу, вантажобагажу і пошти залізничним транспортом загального користування організується на договірних засадах. Умови та порядок організації перевезень, у тому

числі в прямому змішаному сполученні, за участю залізничного та інших видів транспорту, нормативи якості вантажних перевезень (терміни доставки, безпека перевезень, схоронність вантажів) та обслуговування пасажирів, відправників і одержувачів вантажів визначаються Статутом залізниць України, Правилами перевезень вантажів та Правилами перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України.

Стаття 908 Цивільного кодексу України має загальний характер для транспортного перевезення, а саме: «Перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти здійснюється за договором перевезення. Загальні умови перевезення визначаються цим Кодексом, іншими законами, транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них. Умови перевезення вантажу, пасажирів і багажу окремими видами транспорту, а також відповідальність сторін щодо цих перевезень встановлюються договором, якщо інше не встановлено цим Кодексом, іншими законами, транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них».

Відтак, договір про надання транспортних послуг залізничним транспортом укладається, зокрема, на підставі норм Цивільного кодексу України, норм Статуту залізниць України, Правил перевезень вантажів та Правил перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України тощо.

Отже, норми, що регулюють відносини щодо укладення договору перевезення залізничним транспортом містяться і в підзаконних актах України. Зокрема, в Статуті залізниць України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 1998 року, Правилах перевезень вантажів та Правилах перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України, затверджених Наказом Міністерства транспорту та зв'язку України 2006 року, Правилах перевезення вантажів, затверджених Міністерством транспорту України 2000 року тощо.

Принагідно звертаємо увагу на те, що норми Цивільного кодексу України та норми Господарського кодексу України в частині укладення договорів перевезення вантажів потребують узгодження.

Варто зазначити, що в українській правовій науці дискутується питання про віднесення судового прецеденту і судової практики до джерел права загалом. Разом з тим, ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено, що суди застосовують при розгляді справ практику Європейського суду як джерело права. Тобто практика Європейського суду офіційно на-

була в Україні статусу джерела права загалом та джерел регулювання договірних відносин у сфері перевезень залізничним транспортом. Тож, враховуючи позицію Конституційного Суду України (Рішення від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004), за якою «право не обмежується лише законодавством як однією із його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традицій, звичаїв тощо, які легітимовані суспільством», дійдемо висновку, що офіційно визнаним джерелом права в Україні є, в першу чергу, нормативно-правові акти, практика Європейського суду, а потім судова практика та за умови, що їх застосування узгоджується із приписами Конституції України.

Висновок. Договірні відносини у сфері перевезень залізничним транспортом ґрунтуються на диспозитивному принципі, який застосовується за умов, визначених законом України, якщо інше не передбачено чинним міжнародним договором України. В основу регулювання цих відносин покладено договір про надання послуг з перевезення, який укладається відповідно до норм національного законодавства України. Джерела регулювання цих відносин є складним та багатоаспектним правовим явищем, яке досліджується в юриспруденції. Класифікація джерел є умовною – розробленою на науковому рівні та офіційно не закріпленою, що створює поле для подальших наукових досліджень.

Література

1. Сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>.
2. Мелашенко В. Ф. Основи конституційного права України: Курс лекцій; для студентів юрид. вузів і факультетів. К., Вентурі, 1995. 240 с.
3. Джерела конституційного права України. Відп. ред. Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К.: Наукова думка. 2010. 711 с.
4. Цивільне право України: Підручник. Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. К.: Істина, 2003. 776 с.
5. Кармаза О.О. Теоретичні основи визначення джерел житлового права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 93. С. 64–66.
6. Кармаза О.О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти: монографія. Миронівка: ПрАТ «Миронівська друкарня». 2013. С. 51-68.

7. Міжнародне приватне право: підручник. За ред. А.С. Довгерта і В.І. Кисіля. 2-ге видання. К. Алерта. 2014. С. 464.

8. Конвенція про міжнародні залізничні перевезення (COTIF) згідно з текстом Протоколу від 3 червня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_291#Text.

Анотація

Ткаченко М. В. Сучасні джерела правового регулювання договірних відносин у сфері залізничних перевезень: національне законодавство України. – Стаття.

В статті розкриваються загальні підходи до визначення поняття «джерело права», а також здійснюється класифікація джерел права в юриспруденції. Звертається увага на можливість уніфікації джерел права у сфері залізничних перевезень. Доводиться, що до відносин у сфері міжнародних перевезень залізничним транспортом характерний примат норм міжнародних нормативно-правових актів.

Ключові слова: договір перевезення, залізничний транспорт, джерело права, міжнародне перевезення, цивільне право, транспортне право.

Аннотация

Ткаченко М. В. Современные источники правового регулирования договорных отношений в сфере железнодорожных перевозок: национальное законодательство Украины. – Статья.

В статье раскрываются общие подходы к определению понятия «источник права», а также осуществляется классификация источников права в юриспруденции. Обращается внимание на возможности унификации источников права в сфере железнодорожных перевозок. Доказывается, что в отношениях в сфере международных перевозок железнодорожным транспортом доминируют нормы международных нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: договор перевозки, железнодорожный транспорт, источник права, международная перевозка, гражданское право, транспортное право.

Summary

Tkachenko M. V. Modern sources of legal regulation of contractual relations in the field of railway transportation: national legislation of Ukraine. – Article.

The article reveals general approaches to the definition of «source of law», as well as the classification of sources of law in jurisprudence. Attention is drawn to the possibility of unification of sources of law in the field of rail transport. It is proved that the relations in the field of international transportation by rail are characterized by the primacy of the norms of international regulations.

Key words: transportation agreement, private transport, source of law, international transportation, civil law, transport law.